

B. Stiegler'de İnsan Ontolojisi ve Dijitalleşme Çağında Eğitim

Hasret Kökten¹

ORCID: 0000-0001-5496-1980

DOI: 10.55256/TEMASA.1900829

Öz

Bernard Stiegler'in eğitim felsefesi, teknolojinin ve teknolojik gelişmelerin insan bilinci üzerindeki etkisini merkeze alan bir eleştiri sunmuştur. Stiegler'e göre son zamanlarda eğitim sistemi, teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte köklü bir dönüşüm yaşamaktadır. Özellikle dijitalleşme, bilgiye ulaşılabilirliği kolaylaştırırken bireyin bilişsel gelişimi için önemli olan dikkati hedef almakta ve zayıflatmıştır. Dijital dünya dikkati derinlikten koparıp geçici olan tüketime yöneltmekte, dijital araçlara bağımlılık kişinin zihinsel proleterleşmesine sebep olmaktadır. Bu durum ise zihinsel çeşitliliği yok ederek entropiye neden olmaktadır. Eğitim bu yok edişe karşı negentropik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim bireye kendi varoluşunu geliştirmek için direnme gücü sağlamalıdır. Eğitim dijital araçların yarattığı zehri, dikkat dağınıklığını ilaca; eleştirel düşünme, derin dikkat gibi becerilere dönüştürme sanatı olmalıdır. Bu noktada teknoloji ve dijitalleşme, doğru bir pedagoji ile ele alındığında bir farmakon görevi görerek yıkımı iyileştirmeye dönüştürebilir. Çalışmada birinci bölüm Stiegler'in ontolojisi üzerinde durmaktadır. İkinci bölümde ise teknolojik gelişme ve insan ilişkisi, dijitalleşen dünyanın ayrıntıları analiz edilmekte ve üçüncü bölümde ise eğitimin farmakon olma özelliği ayrıntılandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dikkat, Entropi-Negentropi, Dijitalleşme, Eğitim, Proleter, Farmakon.

Human Ontology in B. Stiegler and Education in the Age of Digitalization

Abstract

Bernard Stiegler's philosophy of education offers a critique centred on the impact of technology and technological developments on human consciousness. According to Stiegler, the education system has undergone a fundamental transformation in recent times, alongside the rapid development of technology. Digitalisation, in particular, while facilitating access to information, targets and weakens attention, which is crucial for an individual's cognitive development. The digital world diverts attention away from depth and towards transient consumption, and dependence on digital tools leads to the mental proletarianisation of the individual. This situation causes entropy by eliminating mental diversity. Education emerges as a negentropic field against this destruction. Education should provide the individual with the resilience to develop their own existence. Education should be the art of transforming the poison created by digital tools, the distraction of attention, into skills such as critical thinking and deep attention. At this point, technology and digitalisation, when approached with the right pedagogy, can act as a farmakon, transforming destruction into healing. The first section of the study focuses on Stiegler's ontology. The second section analyses technological development and human relations, as well as the details of the digitalising world, while the third section elaborates on education's farmakon characteristic.

Keywords: Attention, Entropy-Negentropy, Digitalization, Education, Proletarian, Farmakon.

¹ Dr. Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü. hince@pau.edu.tr

Giriş

Eğitim olgusunun, eğitim durumlarının, eğitimde kullanılan araç ve gereçlerin, eğitim paydaşlarına yaklaşım biçimlerinin yaşanan döneme, sosyoekonomik yapıya ve sahip olunan imkânlarla göre farklılaşabileceği bir gerçektir. Eğitim tarihinin seyri, ortaya çıkan eğitim anlayışları, eğitim etkinliğinin dönüşümü incelendiğinde eğitim teorisinin ve pratiğinin hep bir değişim içinde olduğu görülmektedir. Eğer yirmi birinci yüzyılda da sosyoekonomik veya teknolojik bir değişim varsa eğitim, felsefe bundan etkilenecek ve bu tabloya kayıtsız kalmayacaktır. Smeyers’e göre eleştirel bir egzersiz olarak felsefe, çağdaş durumu anlamak, ‘günümüzün zorluklarına- özellikle de dijital zamanlarda eğitim ihtiyacı meselesine’ yanıt vermeye çalışmaktadır.² Dolayısıyla eğitim filozoflarında da bu konuyu ve etkiyi görmemiz doğaldır. Dijital zamanlarda eğitim ihtiyacı meselesini ele almak istediğimizde ise karşımıza çağdaş düşünürlerden Fransız filozof Bernard Stiegler çıkmaktadır. B. Stiegler (1952-2020) teknolojinin kontrol edilemez hızda ilerlediği çağımızda eğitimin insan gelişimi için ontolojik öneme sahip olduğunu vurgular.

Stiegler, insanlığın karşı karşıya olduğu varoluşsal gerçekliğin ciddiyetinden, bu dönemde öğretmen ve filozofun muazzam sorumluluğundan bahseder. Eğitim felsefesi içinde teknoloji üzerinde uzun mesailer harcar. Stiegler teknolojik gelişim sonucunda ortaya çıkan günümüz dijital araçların dikkati yok ettiğini (zehir) ancak aynı zamanda bunların yeni bir kolektif bilgi biçimi oluşturabileceğini (ilaç), eğitimin zehirden ilaç üretmek için önemli bir alan olduğunu savunur. Ancak biz genel olarak literatürde teknolojinin durumunun, tek yönlü biçimde ele alındığını görürüz.

Günümüzde çoğu eğitim yaklaşımı öğrencinin bilgiyi içselleşmesinden ziyade sadece alıcı konumda kaldığı bir yapıya dönüşmektedir. Özellikle dijital ortamda sunulan hazır şablonlar bireyin düşünme ve karar alma süreçlerini sınırlandırabilmektedir. Bu durum ise yaratıcının, bilinçli farkındalığın desteklenmesi için üzerinde durulması gereken bir mesele haline gelmektedir. Yukarıdaki problemler çerçevesinde okul ve eğitim ortamı kişiye teknik araç gereçleri bilinçli ve üretime dayalı nasıl kullanacağına dair birtakım bilgiler sunmalıdır. Bu tarz bir öğrenme ortamında eğitimin kişiye kazandırması gereken en önemli şey müfredat değil, ‘dikkatin inşasına’ dayalı bilinç ve farkındalık gelişimi olmalıdır. Stiegler çalışmalarında eğitim krizlerinin önüne bu şekilde geçilebileceğini belirtmektedir. Çünkü dünya düzensizliğe doğru gitmektedir. Bireyselliği ve özgünlüğü korumaya çalışan yaratıcı ve sorgulamayı öne çıkartan bir eğitim ortamı, Nietzsche’nin deyimiyle bizi (kontROLSÜZ TÜKETEN) sürüden ayıran bir eğitim ortamı ‘direniş’ biçimi sağlayabilir. Aslında teknolojiyi yasaklayan değil onu evcilleştiren bir pedagoji (farmakolojik eğitim, farmakolog öğretmen), öne çıkmalıdır. Eğitimin dikkati ve belleği inşa etme gücü tekrar ele alınmalı okulun, öğrencinin düşünmesi ve sorgulaması üzerindeki etkisi ve inşa süreci yeniden düşünülmelidir.

Eğitimi geçmiş ve gelecek arasında bir köprü olarak vurgulayan Stiegler, eğitim felsefesine geleceğin felsefesine, günümüz gençliğini etkileyen mevcut krizleri açıklamada eleştirel ve sorgulayıcı bir görev atfeder.³ Stiegler’i klasik eğitim felsefecilerinden ayıran en önemli husus, teknolojiye felsefe perspektifinden bakmasıdır. Dijital teknolojilerin varlığının okul, eğitim-öğretim açısından ne anlama geldiği önemli bir meseledir. Diğer önemli bir mesele ise dijitalin ve dijitalleşmenin eğitim felsefesi içinde nasıl görüldüğüdür. Dijitalleşme ile ortaya çıkan sorunların varoluşsal ilişkisi düşünüldüğünde endişeler ortaya çıkmaktadır. Bu endişeler çerçevesinde arzuyu, nesiller arasındaki bireyselleşme devrelerini yok eden tükenmiş bir endüstriyel kapitalizm ortamında, Stiegler insanın, modern insanın, yapay organları; dil, toplumsal kurallar, ritüeller, bilgisayarlar gibi dijital teknolojileri kullanmayı öğrenmek için yeniden eğitilmesi gerekmektedir.⁴ Bu durum derin dikkatin kaybına karşı bir mücadeledir.

² Paul Smeyers, “Philosophy and Education: A Certain Kind of Wisdom” in *International Handbook of Philosophy of Education*, Vol. 2. ed. Paul Smeyers (Dordrecht: Springer International Publishing., 2018), 426.

³ Joff Bradley PN ve David Kennedy, “On the organology of utopia: Stiegler’s contribution to the philosophy of education,” *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020b): 423.

⁴ Joff Bradley PN ve David Kennedy, “Stiegler as Philosopher of Education,” *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020a): 333.

Bugün kültürel ve bilişsel teknolojiler aracılığıyla dikkati yakalama, şekillendirme ve bozma, dikkat kontrolü, hiper-endüstriyel toplumun amacı haline gelmiştir.⁵Ebeveynlerin ve eğitimcilerin sabırla, bebeklikten itibaren, yıllar geçtikçe medeniyetin biriktirdiği en değerli değerler olarak aktardıkları şeyleri, görsel-işitsel endüstriler her gün en acımasız ve bayağı tekniklerle sistematik olarak yok ediyor, kişiyi bilinçten yoksun bırakmak için uğraşüyor ve bu felaketten aileyi ve eğitim sistemini sorumlu tutuyor.⁶ Bu suçlamaya konu olan etkiler zinciri eğitimi ve toplumu zayıflatıcı rol oynamaktadır.

Teknolojik araçların, bireyleşme sürecini kontrol etmek için kurumlara karşı mücadelesinde, dikkat eksikliğiyle birincil psikik ve kolektif bireyleşme sürecini kısa devre yaptırarak, derin dikkatin yok edilmesine neden olmaktadır. Çünkü pazarlama girişimleri için dijital araçlarla beynin erken dönemde, bilinçten mahrum bırakılması gerekir.⁷ Bu durum ise insan varoluşu için tehlikelidir. Fitzpatrick Stiegler'in çalışmalarında, dijitalleşmenin neden olduğu dikkat ve dikkat süreçlerindeki kesintilerin bir sorun olarak öne çıktığını ifade eder. Dikkatle ilgili durum, bugün eğitimin karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biridir. Dikkatin yakalanması, tutulması ve geliştirilmesi sorunu, eğitim sürecinin merkezinde yer alır; ancak Stiegler'in de belirttiği gibi dikkat ile ilgili meseleler artık hiper-kapitalist sistemin temeli haline gelmiştir.⁸ Burada dijital bir kapitalizm söz konusudur. Dijital araçlarla dikkat manipüle edilecek, derin dikkat ve düşünme yok edilmeye başlanmaktadır.

Felsefi tespitleri ontolojik bağlamıyla birlikte dikkat kaybı ve öğrenmeye olan ilgi kaybı hakkında düşünmemize vesile olan Stiegler, günümüz koşullarında hem öğretmenin hem de öğrencinin bilgi kaybı yaşadığını iddia eder. O, öğrencinin olgunluğa ulaşması olan öznelleşmesi ve bireyselleşmesi gerektiğini söyler. Çünkü teknolojiler özneliği olduğu gibi bozmaktadır. Hatta bireyi proleterleşmeye götürmekte ve yaşamsal bilgileri yok etmeye kadar gitmektedir. Ancak her düşünürün, bu tablonun farkında olduğu söylenemez. Stiegler ise söylemleri ile bu boşluğu doldurmaktadır.

Stiegler, dikkatin 'benzeri görülmemiş şiddet' içeren küresel bir ekonomik savaşın ayrılmaz parçası olduğunu iddia eder. Dikkatle ilgili bu savaş sınıflarda da gerçekleştiğinden, eğitimin kendisi her şeyden önce dikkatin, en uç durumda aklın ve sorgulamanın yok edilmesine karşı bir mücadeledir.⁹ Aslında Yeni çağın en önemli mesellerinden birisi 'dikkat' ve dikkati çeken şeylerin endüstrileştirilmesidir. İnsanın bir kültür ve medeniyet varlığı olmaktan uzaklaştırılmasıdır. Ancak eğitim yoluyla dikkat tekrar düzenlenebilir ve güçlendirilebilir. Bu yüzden eğitim yeni dönemde entelektüel özerklik, zihinsel derinlik, karar verme yetisine sahip, eleştirel, yeni anlamlar üretebilen bireyler yetiştirme gibi farklı birtakım görevleri de üzerine almakta çekinmemelidir. Eğitim, amaçlanan mesajları iletmek ve yeni nesilleri şekillendirmek için etkili dikkat çekme ve dikkat yönlendirme tekniklerini kullanmalıdır.

Çalışmada, Stiegler'in dijital çağa ilişkin tespitleri yanında insana ve eğitime ilişkin çözümlemeleri ve görüşleri ele alınmaktadır. O, bu çağ bağlamında antropocen kavramına işaret eder. Bir açıdan bakınca, onun bu meyandaki görüşleri insana yeni bir ontolojik kimlik, varoluşsal bir içerik biçme anlamına gelmektedir. Stiegler bu fikirlerini dijitalleşme üzerine ortaya koyduğu yargılarda temellendirir. Bu nedenle, önce onun öne sürdüğü yeni insan ontolojisi üzerinde durulmuş, sonra dijital çağ ve özellikleri, dijital çağın etkisi ele alınmış, daha sonra da bu çağda eğitim ve eğitilme sorunlarına geçilmiştir. Ayrıca bu çalışmada teknolojiyle, iyi ve sürdürülebilir bir şekilde yaşama olasılığı üzerinde düşünölmeye de çalışılmaktadır.

⁵ Bernard Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, çev. Stephen Barker. (Stanford, CA:Stanford University Press, 2010), 22.

⁶ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 22.

⁷ Bernard Stiegler, *Nanjing Lectures (2016-2019)*, çev. Daniel Ross. (London: Open Humanities Press, 2020), 173-174.

⁸ Noel Fitzpatrick, "Questions Concerning attention and Stiegler's Therapeutics," *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020): 349.

⁹ Bernard Stiegler "States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century", çev. Daniel Ross. (Cambridge: Polity Press, 2015), 152-153.

1. Yeni Ontoloji ya da İnsanın Varoluşsal Tanımı

Stiegler ontolojisini, Platon'un diyalogunda Protagoras'ın anlattığı Prometheus miti aracılığıyla dile getirmiştir. Bu bir epifilogeneze efsanesidir ya da insanlığın çıplak bırakıldığı ve hayatta kalmasını garanti altına almak için yetersiz niteliklerle titredığı insan/dünya ilişkisinin oluşumunu anlatmaktadır. Bunu düzeltmek için tanrılardan ateş ve sanatlar çalındı; Zeus ise Hermes'i insanlığa iş birliği, örgütlenme ve yönetim kapasitesi vermesi için gönderdi. İnsanlık, ontolojik olarak eksik ve zayıf olduğundan var olabilmek için teknolojilere bağımlı olmak zorundadır. Prometheus miti aracılığıyla Stiegler, Heidegger'den uzaklaşır; temel felsefi sorun insanlığın kendi 'varlığı' ile yetersiz teması değil, somut yerleşik 'varlığın' karmaşık ve istikrarsız doğası ve yetersizlikleridir.¹⁰ Stiegler'e göre ateşle başlayan teknikler, zihinsel ve pratik yetenekler, teknolojiler insanın hayatta kalması için gereklidir. Yaşam ya da ölüm, hayatta kalma ya da yok olma durumu önemlidir.¹¹ Stiegler buradaki ayrımı ise entropi ve negentropi terimi ile açıklar. Stiegler bu iki terimi sadece fizikteki tanımıyla değil biyolojik, teknik, sosyal ve siyasal durumları kapsayan çok geniş bir çerçevede düşünür. Ona göre Antropocen çağı başlı başına bir entropi çağıdır ve buradan çıkış ancak negentroposene geçiş ile mümkündür.

Bu bağlamda Stiegler için entropi yaratıcılığın yok oluşu, standartlaşma ve ekolojik yıkım şeklinde karşımıza çıkar.¹² Negentropi ise entropinin zamansal bir ertelenmesi ve mekânsal bir farklılaşması olduğundan Derrida'nın 'Farklılaşma'da (*Différer*) tanımladığı anlamda bir farklılık, ayırt edilebilir olmaktır.¹³ Bu farklılık ise yaratıcılığın, gelişimin ve derinliğin temel gücü olarak düşünülmelidir. Bu yüzden entropi yerine negentropi çağın insanı için daha önemli hale gelmelidir. Bu bağlamda bilginin yeniden yapılandırılması, entropi ya da farklılaşma sürecinin yavaşlatılması anlamına gelir.

Hızlıca ilerleyen ve artan entropi süreci olarak Antropocen, iki yüz elli yıl önce sanayileşme ve kapitalizmle birlikte ortaya çıkan bir dönemdir. Geniş, sistemik ve son derece artan entropi süreci olarak Antropocen, zorunlu olarak her türlü yaşamın ve öncelikle insan yaşamının yok olmasına yol açar. Her türlü sosyal sistemi yok eden ve bunları algoritmik yönetimsellik olarak adlandıran hiper kontrol teknolojileriyle değişen dijital bozulma olarak, Antropocen'in sonu aynı zamanda transhümanizm olan yeni bir ideolojiyi dayatma girişimidir.¹⁴ Antropocen sürdürülemez, devasa hızlı bir dönemdir. Bu nedenle 'Antropocen'in sorunu ve meydana okuması 'Negantroposen'dir, yani kozmik boyutların bu çıkmazından kurtulmamızı sağlayacak bir yol bulmasıdır.¹⁵ Antropocen döneminde insana dair her şeyin negantropoloji haline gelerek negantroposenin gelişimine katkıda bulunması gerekir.¹⁶

Negentropi kavramı bir yandan entropinin (düzensizliğin) yadsınması, diğer yandan daha metaforik olarak sosyal ağlar çağındaki bilgi kaosa karşı mücadeleyi ifade eden bir kavram olarak ele alınmaktadır. Daha spesifik olarak, eğitimin derin krizinin yaşandığı bir dönemde eğer bilgi şu anki haliyle entropikse, negentropik de olabilir. Stiegler, canlıların organizasyonunun evrendeki kaçınılmaz entropi artışı ve ısı ölümü yasasına yerel ve geçici olarak karşıt olduğu fikrini açıklamak için kavramı Schrödinger'den alır. Schrödinger, negentropiyi tüm yaşamın ayırt edici özelliği olarak görmektedir. Çünkü hücreler ve organizmalar oluştuğunda potansiyel ortaya çıkar. Bu şekilde yaşamın organizasyonu negentropiktir. Bu, entropik sürüklenmeye karşı direnen düzen olarak anlaşılmaktadır. Bilgi şu anki haliyle entropik olsa da negentropik olma potansiyeline sahiptir.¹⁷ Burada negentropi, eğitimsel, ekonomik

¹⁰ Hugo Letiche, Geoff Lightfoot ve Simon Lilley, "Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?," *Educational Philosophy and Theory* 55.2, (2023): 241-242.

¹¹ Bernard Stiegler, *Technics and Time 1: The fault of Epimetheus*. Vol. 1., çev. Richard Beardsworth ve George Collins. (Stanford, CA: Stanford University Press, 1998), 187.

¹² Bernard Stiegler, *The Neganthropocene*, çev. Daniel Ross. (London: Open Humanities Press, 2018b), 140.

¹³ Stiegler, *Nanjing Lectures*, 303.

¹⁴ Stiegler, *Nanjing Lectures*, 10.

¹⁵ Stiegler, *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*, 152.

¹⁶ Bernard Stiegler, *The Neganthropocene*, çev. Daniel Ross. (London: Open Humanities Press, 2018b), 34.

¹⁷ Joff PN. Bradley, "Experiments in Negentropic Knowledge: Bernard Stiegler and the Philosophy of Education II.," *Educational Philosophy and Theory* 54.5, (2022): 460.

ve jeolojik sistemlerin bozulma ve bilgi kaybı eğilimine karşı çıkmak şeklinde de yorumlanabilir. Düzensizliğe karşı bir düzen oluşturabilmek, yeni anlamlar üretmek için çalışmak, bilinç durumunu geliştirmek negentropiktir. İnsanlığın hayatta kalması için bir olanaktır ve gereklidir.

Stiegler, insan ontolojisinin insanlığın canlılık ve yaratıcı eylem (negentropi) için çabalayarak ölümü (entropi) görmezden gelmesine izin verdiğini savunur. Stiegler, insanın ölümlülüğü ‘unutma’ ama zamansallığı bilme yeteneğinin insan ontolojisi için hayati önem taşıdığını ileri sürer. İnsan ‘varoluşu’ karmaşık bir fenomenal süreçtir, algı bilgiye yol açabilir, böylece insanlar kendi dünyalarını yaratırlar. Teknikler kaçınılmazdır, ancak ortaya çıkan teknolojilerin iyi mi yoksa kötü mü olacağı, entropik mi yoksa negentropik mi olacağı önceden belirlenmemiştir.¹⁸ Antropocen, Stiegler’in teknolojik ve organolojik bir devrim, fizyolojik, yapay ve sosyal organların zehirli bir şekilde hızlanması olarak gördüğü Sanayi Devrimi’nin ürettiği muazzam toksisite ve entropiden kaynaklanmaktadır. Sanayi Devrimi, Antropocen veya Kapitalosen’i doğuran bir ortamdır.¹⁹ Stiegler’in ontolojisi, hayata devam etmeye çalışan herkesin ontolojisidir. Bu ontoloji ise teknoloji ile iç içe ele alınmaktadır.

Stiegler’e göre tekniklerden kaynaklanan teknoloji insan ontolojisinin bir ürünüdür; özen veya dikkatsizlik, düşünce veya düşüncesizlik, negentropi (anlamlar üretme) veya entropi (yaratıcılığın yokoluşu) üretebilen bir ontolojinin ürünüdür.²⁰ İnsan teknik bir varlıktır, henüz tamamlanmamıştır. Hayatta kalmak için yapay organlar üretmeli, bu yapay organları kullanmayı öğrenmeli ve bunun için nesiller arasındaki ve gelecekteki organların üreticileri ve uygulayıcıları arasındaki ilişkileri ifade eden toplumsal örgütler kurmalıdır. Günümüzde yapay organların nasıl kullanılacağını öğrenmeyi mümkün kılmak da eğitimin görevidir.²¹ Bu durum insan varoluşunun devamı için gerekli olan koşulları sağlamaktadır. Çünkü insan varoluşu en başından beri eksikliklerle doludur. İnsan bu eksikliği gidermek için teknolojiyi üretmiş ve hatta tüm gelişimi bir süre sonra teknoloji ile iç içe geçmiştir. Stiegler ‘*Technics and Time 1*’ adlı eserinde insan gibi teknik bir varlığın evriminin biyolojik boyutu aştığını; teknik boyuta yaklaştığını iddia eder.²² Stiegler biyolojik evrimin yerine teknolojik evrimin insan hayatını daha fazla etkilediğini savunur ve teknolojik evrimin gelişimine, onun kullanımı sonucunda ortaya çıkan değişime ve hıza dikkati çeker.

Stiegler yine ‘*Technics and Time 1*’ adlı eserinde tekniğin bugün insan yaşamında, sadece makineler değil, araçların, aletlerin sınırlı ve belirlenmiş alanını belirttiğini söyler. Ancak teknik (tekhne), her şeyden önce tüm beceri alanlarını belirtir. Nezaket, zarafet ve yemek pişirme beceridir. Burada üretim; malzemenin, ‘ham maddenin’ ‘ikincil maddeye’ veya ürünlere dönüşümü söz konusudur. Dans ‘tekhne’dir. Retorik ve şiir de tekniktir.²³ Bu bakımdan tekniğinin anlamını sınırlamak zordur çünkü günlük hayata dair olan şeyin tekhne ve beceri ile ilişkisi sonsuz şekilde kurulabilir.

Teknik bir beceri türüdür, belki de bir uzmanlaşmadır. Teknoloji bu nedenle uzmanlaşmış prosedürlerin ve tekniklerin, sanatların ve mesleklerin evrimini tanımlayan ve açıklayan söylemdir. Bu ya belirli prosedür ve teknik türlerinin söylemi ya da bir sistem oluşturdıkları ölçüde tekniklerin bütünüdürün söylemi: Teknoloji bu durumda o sistemin evriminin söylemidir. Teknoloji bugün bilimin büyük bir bölümünü bünyesinde barındırmış olarak kullanılmaktadır.²⁴ Stiegler bunu insanlığın sahip olduğu varoluş durumu olarak özetler. Bu bir son veya sonun başlangıcı mı? Yoksa bir tercih mi? Bu soruyu cevaplamak için yukarıda üzerinde durulan kavramlara tekrar geri dönmek gerekmektedir.

¹⁸ Letiche, Lightfoot, ve Lilley, “Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?,” 242.

¹⁹ Bradley, *Experiments in Negentropic Knowledge: Bernard Stiegler and the Philosophy of Education II*, 459.

²⁰ Bernard Stiegler, *Nanjing Lectures (2016-2019)*, 292-293.

²¹ Bernard Stiegler, *Nanjing Lectures (2016-2019)*, 293-294.

²² Bernard Stiegler, *Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus. Vol. 1.*, çev. Richard Beardsworth ve George Collins. (Stanford, CA: Stanford University Press, 1998), 50.

²³ Stiegler, *Technics and Time 1: The fault of Epimetheus. Vol. 1*, 93-94.

²⁴ Stiegler, *Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus. Vol. 1*, 94-95.

'Antropocen' bir 'Entropose', entropinin büyük ölçekte üretildiği bir dönem, tam da tasfiye edilen ve otomatikleştirilen şeyin bilgi olması sayesinde, artık bilgi değil, bir dizi kapalı sistem haline gelir. Bilgi açık bir sistemdir: Her zaman negentropi üreten, otomatikleşmeden kurtulma kapasitesini içerir.²⁵ O halde negentropi, insanın yıkıma karşı koyan, yeni formlar ve farklılıklar üreten 'yaşam enerjisi'ni üretmek için gerekli gördüğü tercihidir. Onun varoluşsal devamlılığı için iyileştirici olana ihtiyacı vardır. Çünkü teknoloji insanın düşünme, bilinç, derin dikkat, öğrenme ve etkileşim süreçlerinde bozulmaya neden olmaktadır.

Entroposen, yaşamsal sınırlarına ulaşan Antropocen'in yıkıcı aşamasını adlandırır, çünkü küresel bir teknik sistem olan ağısı sabit sermaye, işlevsel olarak her toplumsal sisteme ve onlarla bunların olduğu tüm müzakere süreçlerine, tüm biçimlere; dayandıkları bilginin ve geliştirdikleri tüm özen biçimlerine (adalet, hukuk, eğitim, kültür, kentlilik vb.) kısa devre yaptırır.²⁶ Dürtü odaklı bir kültür, sosyal ağlarda artan bir entropiye yol açarsa, insanlığın düşünme ve yaşama konusundaki yetersizlikleri konusunda büyüyen bir endişenin ortaya çıkmasına sebep olur.²⁷ Bu endişe tam anlamıyla insanın varoluşu ile ilgili bir endişedir. Bu varoluş sorunu ise yaşamı iyileştiren negentropiyi bilgi ve eğitim yoluyla organize etmek sayesinde azalabilir. Çünkü durumun ortadan kalkması zordur ancak azaltılması ve hafifletilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede insan için eğitim (ve sanat), negentropiyi ortaya çıkartabilir. Çünkü teknoloji, dijital araçlar doğası gereği entropiktir, dikkatimizi dağıtır. Stiegler felsefesinde negentropi aynı zamanda dijitalleşmenin yarattığı standartlaşma ve zihinsel tembelliğe karşı bir direniş biçimidir. Eğer dijitalleşme süreci, bireyin eleştirel düşünme kapasitesini yok ediyor ve bilinç gelişimini engelliyorsa entropiktir; ancak bireye yeni yaratım olanakları sunuyor ve toplumsal bağları güçlendiriyorsa negentropiktir. O halde dijitalin dünyasında insan ontolojisinin özsel korunumu için negentropik bir düzen gerekli görülmektedir.

Stiegler yukarıdaki tüm söylemleriyle insan varoluşunun tamamlanma ihtiyacından kaynaklı da olsa, onun teknoloji vesilesiyle dünyayla olan ilişkisinin tamamen değiştiğini, bu anlamda teknoloji ve dijitalleşmenin hızla geliştiği bu zamanda insanın var olma durumunun ve koşullarının dikkatle ele alınmasını önemli görür. Bu yüzden negentropiyi önemli bir alternatif olarak görür, teknik ve dijital gelişimin dengesinin sağlanabilmesi için onu önemli bir konuma yerleştirir.

2. Dijital Çağ

Heidegger'in modern teknolojiye yönelik temel eleştirisi ve argümanı, teknolojinin özünü henüz anlamamış olmamızdır. Bu anlayış eksikliğinden dolayı, felakete yol açabilecek tehlikeli bir durumda olabiliriz.²⁸ Heidegger için teknik, insan varlığını tehlikeye düşürebilir ve insanın kendinden, hakikatten uzaklaşmasına sebep olabilir. Bu yüzden tekniğe yönelirken tedbirli olmalı ve onun çarkında kaybolmamalıyız. Stiegler ise genel olarak tüm açıklamalarında teknolojinin insanın dürtüselliğinin karşılığı olduğu konusuna değinir.²⁹ Stiegler '*Technics and Time 1*' adlı eserinde insan ve teknik nesneler arasındaki ilişkiyi veya 'teknik' denilen şeyi yeniden ele almaya yönelir. Buradaki 'teknik' terimi teknik alan veya bir bütün olarak teknik uygulama anlamına gelen Fransızca 'la technique' kelimesini karşılar. Dolayısıyla 'modern dönemde tekniğin ve bilimlerin belirli bir birleşimi' anlamına gelen 'la technologie' (teknoloji) ve 'technologique' (teknolojik) kelimelerinden ayırt edilir.³⁰ Geriye gittiğimizde felsefe tarihinin başlangıcında tekne episteme'den, henüz ayrılmamıştı, yapılan ayırıştırma ile tekne hem bir iktidar hem de bilgidenden vazgeçme şekline dönüşen, araçsallaştırılan politik bir şekle bürünür. Ontolojik bağlamıyla düşünüldüğünde

²⁵ Stiegler, *The Neganthropocene*, 51.

²⁶ Stiegler, *The Neganthropocene*, 141.

²⁷ Stiegler, *The Neganthropocene*, 54.

²⁸ Martin Heidegger, *Tekniğe Yönelik Soru*, çev. Doğan Özlem. (İstanbul: Afa Yayınları, 1997), 26.

²⁹ Ruth Irwin, "Heidegger and Stiegler on Failure and Technology," *Educational Philosophy & Theory* 52.4, (2020): 367.

³⁰ Ben Roberts, "Cinema as mnemotechnics: Bernard Stiegler and the "Industrialization of Memory", *Angelaki: Journal of Theoretical Humanities* 11.1, (2006): 55.

tekniklerin analizi amaçlar ve araçlar açısından yapılır.³¹ Bir ‘dışsallaştırma süreci’ olarak teknik, yaşamdan başka yollarla yaşamın peşinde koşmaktır.³² Bu bağlamda teknoloji, insanın özellikle bu çağdaki varoluşsal durumunun bir ürünü olarak ele alınmalıdır.³³ O halde insan her zaman bir tekniğin içinde doğar ve teknik ilk olarak insanın hayatta kalabilmesi için bir güç ve tamamlanması yolunda destek olarak düşünülür. Ancak bu dışsal öge her zaman bu basit haliyle kalmamıştır. Teknik insan üzerinde onun varoluşsal durumuna yönelik derin etkiler bırakmıştır.

Teknoloji insan yaşamı için sarsıcıdır çünkü evriminin ve topluma aktarımının hızı son derece yoğun hale gelmiştir. Çağımızda bu durum için yeni bir politika yapılmalıdır.³⁴ Stiegler, techne’yi tüm insan kültürleri için temel olarak konumlandırarak Heidegger’den daha ileri gider, günümüzde teknolojinin, özellikle Bilgi Teknolojisinin, gerçekliğimizi hızlandırdığını, zaman, kültür ve kimlik duygumuzu karıştırdığını ve ‘yönünü şaşırttığını’ savunur.³⁵ Ancak bunlar teknolojiden vazgeçileceği anlamına gelmez. İnsan doğuştan birtakım eksikliklerle geldiği için teknolojiyi kullanacak ve özü gereği kendini tekrar tekrar var edebilecektir. Çünkü teknik insanın hayata tutunma ve hayatı araçlarla sürdürme etkinliğidir. Burada değişim ve gelişim için bir tür dışsallaştırmadan bahsedilmektedir.

Teknik ve teknoloji arasında potansiyel bir çatışma vardır. Teknikler, dünyayı değiştiren eylemleri kolaylaştıran teknolojiler üretir. Örneğin, matbaa aydınlanmayı mümkün kılmıştır. Benzer şekilde, modern devletin oluşumu, daha büyük mesafelerle teması kolaylaştırmak ve ulus inşasını hızlandırmak için demir yolu ve telgraf teknolojilerine bağlıydı. Ancak bu teknolojiler aynı zamanda tekel uygulamaları, aşırı spekülasyon ve sömürü ile anti-demokratik ve demagojik siyasi süreçler de yaratmaktadır.³⁶

Irwin, Stiegler’in Heidegger gibi teknolojinin ufkunu, bilginin tüm yönlerinin daraltıldığı bir yozlaştırıcı güç olarak da analiz etmesi durumunun üzerinde ortak kaygılar taşıdığını iddia eder. Çünkü bilgi teknolojik araçlar tarafından ele geçirilmiştir. Tüketimcilik, tüm disiplin alanlarının düzenini belirler.³⁷ Bu çerçevede günümüzde teknik evrim, kültürel evrimden çok daha hızlı ilerlemektedir. İkisi arasındaki zamansal ilişki hem ilerleme hem de gecikmenin olduğu bir gerilim şekline dönüşmüştür.³⁸ Son dönemlerde teknolojideki ilerlemenin yansıması ise analog olan teknolojik araç gereçlerin yerini hızla dijital teknolojilerin alması olmuştur.

Dijital teknoloji, yazmanın ve okumanın yeni bir aşamasıdır. Yeni boyutta ve hızda gelişen endüstriyel bir sistemdir; bu sistem her akışı ve hareketi ayrıştırır, etkiler; yeniden üretir ve dönüştürür. Bu yazı, yeni kodlar, araçlar, aletler ve yayın cihazlarıyla silikonda üretilir ve yazılır; hikaye bu perspektiften anlatılmalıdır; kil ve papirüsten günümüzün mikroelektronik yapılarına kadar; silikonda endüstriyel standartları kodlayan, okuma ve yazmayı otomatikleştiren arama motorlarının algoritmalarını ‘tarayan’ ve tüm bunların varsaydığı yeni meta dilleri indeksleyen, ‘etiketleyen’ ve kategorize eden yapılara kadar hepsinin toplamı genelleştirilmiş izlenebilirlik ve takip edilebilirlik ile sonuçlanır.³⁹ 1993’ten itibaren geçilen dijital teknolojiler küresel teknik bir sistemin sonucu olmaktadır, bu durum ise gelecekteki otomatik bir toplumun altyapısını oluşturmakta bize bu altyapı tarafından üretilen ekonomik dinamik olarak somutlaşan veri ekonomisinin, bu toplumun kaçınılmaz kaderi olduğu kabulü yaygınlaştırılmakta, bir nevi hiper-kontrol, hiper-endüstriyel toplum oluşmaktadır.⁴⁰

³¹ Stiegler, *Technics and Time 1: The fault of Epimetheus*. Vol. 1,1.

³² Stiegler, *Technics and Time 1: The fault of Epimetheus*. Vol. 1,17.

³³ Bernard Stiegler, *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*, çev. Daniel Ross. (Cambridge: Polity Press (2016), 32.

³⁴ Stiegler, *The Neganthropocene*,182.

³⁵ Irwin, “Heidegger and Stiegler on Failure and Technology,” 361.

³⁶ Letiche, Lightfoot ve Lilley, “Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?,” 242-243.

³⁷ Irwin, “Heidegger and Stiegler on Failure and Technology,” 368.

³⁸ Stiegler, *Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus*. Vol. 1,15.

³⁹ Stiegler, Bernard. “*States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*”, çev. Daniel Ross. (Cambridge: Polity Press, 2015), 7.

⁴⁰ Stiegler, *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*,15.

1993'ten itibaren dünya çapında web teknolojilerinin uygulanmasıyla herkesin erişimine açılan ağlar aracılığıyla ağlara dayalı okuma ve yazmanın ortaya çıkmasıyla, dijital teknolojiler hiper-endüstriyel toplumları yeni bir proleterleşme (bilgisizleşme) aşamasına doğru yönlendirdi; bu sayede hiper-endüstriyel çağ, sistemik aptallık çağı haline gelir ki buna işlevsel aptallık da denilebilir. Aslında sorun dijital araçların, zihnin müzakere işlevlerini kısa devreye sokması ve her yerde yerleşmiş olan sistemik aptallık, işlevsel aptallık olarak tanımlanan eşğin ötesine geçer.⁴¹ Bu sistematik aptallığa genel bir uyuşukluk hali de eşlik ederek, bireysel ve toplumsal süreçler kısa devre yaparak her şeyin proleterleşmesine, emek gibi bilişsel üretimi sömürüye açma ve bilincin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dijitalleşme son dönemlerde toplumsal ilişkileri, dikkati, ekonomik süreçleri, kültürel üretimi hafıza ve bilinci dönüştürmektedir, arzuların yönlendirilmesi için güçlü bir araç haline gelmektedir. Bu çerçevede dijitalleşme hem bir fırsat hem de bir risk olarak düşünülmelidir.

Wu' da Stiegler'i destekleyici biçimde dijitalleşme içindeki durumun entropiyi hızlandıran ve bilgiyi yok eden şeyin 'yapay aptallık' olduğu iddiasını öne sürer. Bu, dijitalleştirilmiş dilbilgisinin eylemlerimiz ve karar verme sürecimiz üzerindeki yaygın etkisinin, gerçek bilgide önemli bir kayıpla sonuçlanabileceği anlamına gelmektedir. Günlük hayatımızda anlamlı bir şekilde nasıl yaşayacağımız ve hareket edeceğimiz konusunda hayati bilgiye sahip olmadığımızda özerklik kaybına maruz kalabiliriz.⁴² Burada kişinin direnci azalmış ve teslimiyeti öne çıkmıştır. Bu yüzden yapay aptallık, entropiyi ertelemek yerine hızlandırmakta ısrar eden şeydir ve bunu, bilgiyi yok ederek yapar. Entropiyi ertelemek için algoritmaların analitik olanaklarından yararlanmak mümkündür. Ancak bunu yapabilmek için, veri yapılarını değiştirmek, negantropik bilgiyi, diyalojik olarak birey ötesi bilgiyi yeniden oluşturan müzakereci ölçeklerin oluşturulması hizmetine algoritmaları sokmak ve otomasyonun, otomatizasyon çerçevesinde otomatizasyondan kurtulmaya hizmet etmesini sağlamak gerekli olacaktır.⁴³

Dijitalin hızı yeni bir çağa öncülük etmek için kullanılabilir, ancak insanın işi yapması, yeniden düşünmesi gerekecek, aceleci ve dikkatsizce değil, dikkatli bir şekilde düşünmek için mevcut zorluğu kabul etme konusunda acil bir kararlılık gerektirir. Weaver'e göre bu durum insanların dijital alanda, algoritmalarla ve kesinlikle verilerle düşünmesini önemli kılar. İnsanların yaşamın dijital dünyasında nasıl etkileşim kurduğu, yok olmanın eşğinde değil, yeniden ortaya çıkmanın eşğinde olan farklı bir negentropik dünyayı belirleyecektir.⁴⁴ Stiegler felsefesinde bu negentropi durumu ise dijitalleşmenin farmakolojik boyutunu öne çıkartmaktadır.

Dijital teknolojinin gelişimin doğası gereği farmakolojik boyutunun olduğu gözden kaçmamalıdır. Küreselleşen endüstriyel altyapıyı tamamen yeniden şekillendiren dijital teknolojiyi ele aldığımızda dijital teknoloji, izlememiz gereken kaçınılmaz yol ve bu kararın organonu olarak, dünyanın dijital hale gelmesini, karar verilmesi gereken şeyin tam merkezine yerleştiren bir farmakoloji ve bir tedavi sorunundan kaçamayız.⁴⁵ Stiegler'in teknoloji ile ilişkilendirdiği 'pharmakon' kavramı onun felsefesinde önemli bir rol oynar. Bu eski Yunanca kelime hem *çare* hem de *zehir* anlamına gelir.⁴⁶ Farmakolojik olarak aslında o, entroposen ve negantropoloji olarak adlandırmamız gereken şeye işaret eder.⁴⁷ Burada pharmakon teknolojinin hem olumlu-iyileştirici hem de olumsuz-hasta eden yönünü vurgulamaktadır. Pharmakon, bakımın yapılmasını sağlayan, bakımın yapılması gereken şey olduğu üzerinde duran,

⁴¹ Stiegler, *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*, 24-25.

⁴² Amiao Wu, "Digitalized Grammatization and Critical Thinking: Synthesizing Chinese Chan pedagogy and Bernard Stiegler's Negentropic Knowledge," *Humanities and Social Sciences Communications* 10.1, (2023): 3.

⁴³ Bernard Stiegler, "Artificial Stupidity and Artificial Intelligence in the Anthropocene," çev. Daniel Ross, (23 November 2018, Institute of Ereignis, Shanghai) (2018a): 8. <https://www.academia.edu/37849763/>

⁴⁴ John A. Weaver, "Bernard Stiegler Philosopher of Algorithms and Data Science in the Anthropocene: A time to care and dream," *Journal of the American Association for the Advancement of Curriculum Studies (JAAACS)* 16.1, (2024): 135.

⁴⁵ Stiegler, *The Neganthropocene*, 43-44.

⁴⁶ Daan Keij, "Immature Adults and Playing Children: On Bernard Stiegler's Critique of Infantilization," *Studies in Philosophy and Education* 40.1, (2021): 71.

⁴⁷ Stiegler, *The Neganthropocene*, 39.

gücü ölçülemez ölçüde iyileştiricidir, aynı zamanda yıkıcıdır.⁴⁸ Bu tanım Stiegler'in farmakon/farmakoloji dediği şeyi karakterize eder. Farmakon/farmakoloji hayatımızı şekillendiren dijital teknoloji üzerinden tekrar ve ayrıntılı biçimde ele alınmalı ve dijital dünyanın bizim için zehir ve ilaç olan yönleri dikkatlice ayrıştırılmalıdır. Çünkü günümüzde geri dönüşü zor olan bir biçimde dijitalin içindeyiz onunla yaşamayı öğrenmeliyiz, bir nevi bu gelişmeye ihtiyacımız var. Ancak bunun yanında ontolojik bağlamıyla birlikte tehlikelerini de görmekteyiz. Bu durumda ne yapacağız? Ya da nasıl davranacağız? Tehlikesini bildiğimiz ancak yaşamaya devam etmemiz için de getirdiği kazanımlarını önemseydiğimiz dijitalleşme ile bağımızı nasıl kurmalıyız?

Dikkat ya da dikkatsizlik, düşünce ya da düşüncesizlik, negentropi ya da entropi üretebilen bir ontoloji, farmakon'u veya varoluşsal belirsizliği Stiegler'in düşüncesinin temelini oluşturur. Dijital dünyanın içindeki insan eylemi tedavi üretebilir ve ilaç olabilir ya da zehir ve yıkıcı olabilir.⁴⁹ Stiegler, farmakon kavramını ontolojik bir ilkeye yükseltmiş gibi görünür; fikirler ve eylemler doğası gereği tedavi ve zehirdir; olumlu ve olumsuz sonuçları vardır.⁵⁰ İnsanlık da bu olumlu ve olumsuz olan üzerinde ayrıştırmalar yaparak olumsuz olanı olumlu olana dönüştürme gücünü elde edecek ve gelecek nesillere bunu aktarmak için bir yol çizmeye çalışacaktır. Ters durumda dijital, bir zehire dönüşerek kısa zaman içinde insanlığın bilinç durumunu ve varoluşunu yok etmeye doğru gidecektir. Stiegler felsefesinde zehiri ilaca dönüştürme gücüne sahip olan en önemli unsurlardan birisi okul ve farmakolojik olarak ilaç üretebilen eğitim ortamları olabilir. Dolayısıyla, onun eğitim savunması da zehir ve tedavi kavramlarının nasıl ele alınacağı üzerine yapılan sorgulamalar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Stiegler, insanlığın faaliyetleri aracılığıyla kendini yarattığı iddiasıyla eğitim olgusunu en önemli varoluş alanlarından biri olarak kabul eder. Dijitalle öne çıkan dikkat problemi ve dikkatin ortadan kalması bireyin yok oluşuna neden olabilir. Medya ve teknoloji çağında okulların öğrencilerin ilgisini çekmesi zordur, okul sanki toplumla dikkatin yok edilmesine karşı mücadele etmektedir. Aslında okul düşünme, bilme ve muhakeme yeteneğini kazandırmaya çalışır ve bu durum rasyonel düşünme sorunu haline gelir.

Stiegler'in teknolojiye yönelik tespitlerinde, dijitalleşmiş kültürün entelektüel yaşam ve akılcı karar almaya yönelik oluşturduğu tehdidin yoğunluğu ortaya çıkmaktadır. Bu tehdidin ise eğitim ile aşılabileceğine dair bir takım küçük umutlar ortaya çıkmaktadır. Onun felsefesinde negentropi ve farmakon bu aşamalarda tekrar karşımıza çıkmakta ve bu kavramların eğitim ile ilişkisi olumlu biçimde kurulmaya çalışılmaktadır.

3. Proleterleşmeye Karşı Pedagoji

Stiegler teknolojinin ve medyanın etkisini eğitimli yetişkinliğin özünü tanımlayan eleştirel bilincin yok edilmesi şeklinde ele alır. Stiegler'in eleştirel bilincimizin erozyonuna ilişkin açıklamasında ironik olan şey, teknolojik gelişmenin farmakolojik doğasını kabul etmesi, ancak daha sonra modern teknolojinin ve yeni medyanın manipülasyonu ve erozyonu olarak geleneksel, eleştirisine devam etmesidir. Stiegler, yeni medya teknolojilerinin gençlerin dikkat kapasitelerini kısa devre yaparak onları pasif, hatta tutsak izleyicilere dönüştürerek tüketicinin *proleterleşmesini* sağladığını savunur.⁵¹

Proletarya, hafızaları olmadığı için bilgiden yoksun olan ekonomik aktörlerdir: hafızaları, proletaryanın artık bilmesine gerek duyulmayan jestleri yeniden üreten makineye geçmiştir- sadece yeniden üreten makineye hizmet etmek zorundadırlar ve böylece bir kez daha serf (özgür olmayan, sahibinin iradesine bağlı sınıf) olurlar.⁵² Burada bilgiden yoksunluk ortaya çıkmakta, birey arzu nesnesi haline gelmekte ve bireyselleşme ortadan kalmakta kişi

⁴⁸ Bernard Stiegler, *What Makes Life Worth Living: On pharmacology*, çev. Daniel Ross. (Cambridge: Polity Press, 2013), 4.

⁴⁹ Stiegler, *What Makes Life Worth Living: On pharmacology*, 4-5.

⁵⁰ Letiche, Lightfoot ve Lilley, "Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?," 239-240.

⁵¹ David Lewin, "The Farmakon of Educational Technology: The Disruptive Power of Attention in Aduication," *Studies in Philosophy and Education* 35.3, (2016): 260.

⁵² Bernard Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, çev. Stephen Barker. (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010), 35.

bilme yetisini makinalara kaptırmaktadır. Stiegler bunu bilişsel proleterleşme olarak adlandırmakta, bilişsel kapitalizmin zemini olarak düşünmekte ve yaratıcılığı öldüren süreci, insani değer yaratmayan bireyin ortaya çıkmasını sağlayan bir durum olarak tanımlamaktadır.⁵³ O halde Stiegler için dijital kapitalizm hem dikkati yok eder hem de derin düşünmeyi ortadan kaldırır. Bu durum daha önce de sözü edilen entropiyi ortaya çıkartır ve eğitim dijital proleterleşmeye karşı direniş biçimi, negentropi olarak ele alınan direniş hikâyesinin başlangıcı olarak düşünülür.

Eğitimin okul öğretiminin çok ötesinde nesiller arası bir aktarım olduğu göz önüne alındığında, bu çağda her türlü eğitime meydan okunmaktadır.⁵⁴ Ancak günümüzde bilgi ve okul akla dayalı olandan uzaklaştırılarak bilinçli biçimde itibarsızlaştırılmaktadır. Stiegler eğitimin şu anda hafıza, dışsallaştırma ve yayılımın toplumsal süreçlerinin saldırı altında olduğu bir 'post-truth' krizi yaşadığını iddia eder.⁵⁵ 'Post-truth' gerçeklikten bilinçli vazgeçiş olduğu için eğitime ve kültüre de engeldir.

Stiegler için eğitim, bir kişinin bir toprak parçasını işlemesi gibi 'beynin kültürü' anlamına gelir.⁵⁶ Eğitim, nesiller boyunca biriken deneyimin meyvesidir. Zaman içinde, nehir yatağında akıntıda yuvarlanan çakıl taşları gibi bir yol geliştirir. Eğitim, bireysel deneyimler tarafından oluşturulan bireysel anıların, iletilerek ve bir yol geliştirilerek, bir prosedürler bütünü oluşturarak ve bazen de resmi düzenlemeler haline gelerek- dikkati içeren bilgi biçimleri tarafından oluşturulan kolektif bir hafızayla sonuçlanan bilişsel ve teorik bilgilerin, bireysel deneyimlerin yaşam becerilerine aktırılmasıdır.⁵⁷ Stiegler için eğitim hem bireysel bir deneyim hem kolektif bir bilinç ve bunun yaşam becerileri ile içe geçtiği farkındalık durumu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda eğitim teknolojik gelişme ve değişimlerin etkisinin olumluya dönüştürüldüğü bir alan olarak kalmalıdır.

Stiegler'in eğitim ile ilgili önerilerinin başında, hızlı gelişen teknolojiye kaynaklı ortaya çıkan dikkat eksikliği problemi ve bu bağlamda bilincin endüstriyel yıkımının etkilerinin azaltılması için ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin seviyesini önemli ölçüde yükseltmesi gelir. O, eğitim sisteminin yenilenmesi için çocukların, ergenlerin, genç yetişkinlerin; öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin, yaşanan endüstriyel ortamın, rasyonel ve eleştirel becerinin gelişmesine, bilginin inşasına sistematik bir engel olunmamasının gerekliliğine dikkat çeker.⁵⁸ Gelişen teknolojinin etkisinin olumluya çevrilmesi için eğitim değerlidir. Bu durumda dijitalleşen dünyada eğitim başlıca toplumsal meselelerden biri haline gelmektedir.

Stiegler için yirmi birinci yüzyılda bilişsel, kültürel, iletişimsel, teknolojik, işlevsel ve araçsal olarak, endüstrinin ve eğitim programlarının yeni bir koordinasyonu belirli ortak kriterlere göre dikkatlice düşünülmeli, kurulmalı ve düzenlenmelidir. Böyle bir yaklaşımda ise:

1. I. Demokratik bir toplumda, eğitim sistemi aynı zamanda vatandaşları okuryazar bir halk (bilgi sahibi olan: okuyabilen ve yazabilen) olarak geliştiren şeydir;
2. Eğitimin sağladığı vatandaşlık ruhsal, bireysel ve kolektiftir, paylaşılan bilgiye dayanan bir referans bireyselleşme sürecine de uygundur;
3. Bireyselleşme, bizi oluşturan eşzamanlılığı diyalektikle birleştirir ve ifade eder. Bu ifade edilen bağlantı daha sonra deneyimsel gerçekliği oluşturur: eğitimin yarattığı bilgili ve farkındalığı olan bireyselleşme, deneyimsel bireyselleşme yoluyla inşa edilen öğretim disiplinlerinin, resmi deneyimlerin dilidir.⁵⁹ O halde okul resmi deneyimlerin yaşandığı, bireysel ve kolektif bilincin oluşturulduğu, rasyonel olanın öne çıktığı, eleştirel

⁵³ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 46.

⁵⁴ Stiegler, *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*, 21.

⁵⁵ Letiche, Lightfoot ve Lilley, "Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?," 238.

⁵⁶ Bernard Stiegler, *Nanjing Lectures (2016-2019)*. çev. Daniel Ross. (London: Open Humanities Press, 2020), 186.

⁵⁷ Stiegler, Bernard. "Relational Ecology and the Digital Pharmakon," *Culture machine* 13, (2012): 2.

⁵⁸ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 46.

⁵⁹ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 64.

becerilerin kazanıldığı, dikkatin yoğunlaştığı ve derinleştirildiği, yaşam becerilerinin aktarıldığı özel bir alanı temsil etmektedir.

Stiegler felsefesinde yaşam bilgisinin aktarımı olan eğitimde öğretmek sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda anlayış aktarımı olmalıdır.⁶⁰ Okul zamana bağlı olan kamusal bir alandır. Günümüz toplumlarında okulsuz bir yaşam biçimi yoktur. Okul bu haliyle politiktir. Okul, kurulan ruhsal ve kolektif bireyselleşmenin matrisidir. Rasyonel olanın deneyimi ve onun nesiller arası aktarımı üzerine kurulmuştur.⁶¹ Ancak çağdaş okulun dış ortamı, okulun bu Stiegler kelimenin tam anlamıyla anti-politik, ekonomik bir ortam söz konusu olmaktadır.⁶²

Stiegler eğitimin amacını, demokratik siyasetin gerekli ön koşulları olan eleştirel becerileri ve kamuoyu tartışma kapasitesini geliştirme şeklinde ifade eder. Stiegler, bugün tüm eğitim kurumlarının (aileler, okullar ve üniversiteler) eğitim yoluyla vatandaş yetiştirmeyi değil, pazarlama yoluyla tüketici yetiştirmeyi amaçlayan ‘program endüstrilerine’ boyun eğdiğini iddia eder. Bu arada, dikkatin ve sonunda vicdanın da imkânsız hale geldiği sürekli bir bilgi akışında insanları boğarak ‘aptallık’ üretilir ve bu şekilde ‘genelleşmiş bir proleterleşme’yi kışkırtma ortaya çıkar.⁶³ Bu durum öncelikle temel bilgilerini kaybeden, etik önceliklerinden yoksun bir kuşağın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Burada proleterleşme dikkat, bilgi ve yetenek kaybı, bilinçsizleşme olarak düşünülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Stiegler’in pedagoji anlayışımıza katkısı iki noktada yoğunlaşmaktadır: (i) eğitim, insanın sosyal varlığının ontolojisi açısından çok önemlidir ve (ii) *Proleterleşmenin*, dijitalleşmenin ve tüketiciliğin Antropocen dönemi eğitimi ve dolayısıyla insanın varlığını tehdit etmektedir. Stiegler bu konular çerçevesinde, eğitimin felsefi temellerini sorgular ve eğitim olanağını yok etmekle ve yaşamın kendisini tehdit etmekte olan güçleri eleştirir.⁶⁴ Stiegler proleterleşmenin dijital eylemden kaynaklandığını belirtir. Dijital çağ, insanların hem işlerine hem de çevrelerine, yerel ve kelimenin tam anlamıyla küresel olanlarına daha fazla ve daha derin yabancılaşmasına yol açabilir.⁶⁵ Dijital dünyada bu, yalnızca çoğu insanın iyi düşünce yaşamından aşırı derecede yabancılaşmasına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda her türlü demokrasiyi ve dünyadaki tüm diğer yaşam türlerini tehdit etmektedir.⁶⁶

Eğitim sistemi, tüm bakım sistemleri gibi kimliğin kuşaklar arası inşası olarak sosyal organolojinin teknik ve fizyolojik devrelerini temizlemek, iletmek, bireyselleştirmek ve dönüştürmekle yükümlüdür. Ve bunlar, teknolojilerin eğitim sistemiyle birlikte kısa devre yaptığı ve yok ettiği devrelerdir.⁶⁷ Burada bireyin anlaması ve bireysel olmaya yönelik kimliğini koruması önemli bir varoluş durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünme ve anlama eğitim için önemini hep korumalıdır ve bireyin bireyselliğinin yapılanma sürecini desteklemelidir. Eğitim kurumları, düşünme ve anlama kapasitesinin aktarımı ve geliştirilmesinin merkezi olduğu ve dolayısıyla psikik bireylerin motivasyon ve anlam sorunlarıyla nasıl ilişki kurduğunun merkezinde yer aldığı sosyal organizasyonlardır.⁶⁸ Ancak şu anda sosyal hafıza, dışsallaştırma ve yayma süreçlerinin saldırısı altında olan eğitim ve içerdiği tüm bilgi türleri büyük bir kriz içindedir.

Stiegler’e göre ekonomik ve endüstriyel gelişmenin birincil işlevi haline gelen bilimsel ve teorik bilgiye gelince, derin bir güvensizlik söz konusudur; sorunun bilginin kendisindeki değişimlerle, bilginin yeri ile toplumdaki

⁶⁰ Stiegler, “Relational Ecology and the Digital Pharmakon,” 108.

⁶¹ Stiegler, *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*, 214.

⁶² Stiegler, *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*, 215.

⁶³ Susanna Lindberg, “Politics of Digital Learning—Thinking Education with Bernard Stiegler,” *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020): 387-388.

⁶⁴ Letiche, Lightfoot ve Lilley, “Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?,” 237-238.

⁶⁵ Stiegler, *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*, 32-33.

⁶⁶ Weaver, “Bernard Stiegler Philosopher of Algorithms and Data Science in the Anthropocene: A time to care and dream,” 133.

⁶⁷ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 66.

⁶⁸ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 180-181.

oluşuyla, ürettiği ve dönüştürdüğü kuşaklararası ilişkilerin doğasıyla ve bilginin gücünün nesillerin gerilemesi ile ilgisi çok fazladır. Bu durum ise genç nesilleri eğitim ihmaline ve dikkatsizliğe hizmet etmektedir.⁶⁹ Eğitim kültür ve uygarlık, bu gerilemeye karşı mücadele etmeyi amaçlayan sistemler niteliğindedir. Eğitimde öğrencilerin beyinleri okumak, yazmak, eleştirmek, sentezlemek ve analiz etmek üzere sosyalleştirildiğinde fiziksel olarak değişir. İnsan beyni bunların hepsini yapacak şekilde doğmamıştır; eğitimle fiziksel olarak ve bilinç olarak yeniden şekillenir. Sosyal hafızanın dil aracılığıyla içselleştirilmesi, kişiyi kendisinin biyolojik ve sinirsel sisteminin üzerine yükseltir. Bu bağlamda eğitim 'yansıtıcı düşünceye, otomatik değil kasıtlı olan ve başkalarıyla diyalojik ilişki içinde sosyal olarak detaylandırılmış düşünceye... başkalarıyla karşılaşmayı mümkün kılan düşünceye erişim' sağlar.⁷⁰ Böylece eğitim hem bireysel gelişimi hem de kolektif bilinci düzenleyen ve direnen bir unsur olarak varlığını korumalıdır.

Eğitim, öğretilenleri üretme, değerlendirme ve değiştirme yeteneklerinin yer aldığı üçüncül düzeyde düzenleyici bir mekanizmadır. Bireyleşmeyi destekleyen teknikler eğitim yoluyla nesilden nesile aktarılır. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için paylaşılan tekniklerin fiziksel ve sosyal teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını desteklemesi gerekir. Eğitim kurumlarında öğrenme, 'biz'i birlikte üretir ve insanların bir arada verimli ve barış içinde yaşamasını mümkün kılar. Ancak kakofoni (ses uyumsuzluğu) bir toplumsal çözülme krizini beraberinde getirir.⁷¹ Teknik, çıkış noktası olarak, tüm öğrencilerin yeteneklerinin maksimumuna kadar geliştiği sistemi değil, eğitimin temeli olarak bireyleşme ontolojisini ele alır. Eğitim toplumun devamı için süreklilik sağlamakla görevlidir. Stiegler'in felsefesi, insanın hayatta kalma çabası için eğitimin çok önemli olduğunu savunur.

Teknoloji, konusu eğitiminde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Çünkü konuya ilişkin kavrayışlarımızın kendisi de teknolojiktir. Her ne kadar günümüz dijital koşulları teknoloji ve kimlik arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde aydınlatmış olsa da bu ilişki her zaman var olmuştur. Kendimizi anlamak için kullandığımız teknolojiler aynı zamanda kim olduğumuzu da oluşturur.⁷² Bilgisayar oyunları, sosyal medya ağları, çevrimiçi gazetelerin yorum bölümleri, flört uygulamaları, hepsi kimliklerimizin eğitilebileceği ve icat edilebileceği teknolojik araçlardır. Aynı şekilde, eğitimcinin öğretmemesi ve eğitim öznesinin de kendilerini geliştirmeleri veya bilinçli muhakeme yapmaları için gerekli olabilecek bir şeyi bilmemeleri için mazeret olmamalıdır. Bu nedenle, dijital pedagojide veya dijitalin pedagojisinde en çok ihtiyaç duyulan şey, icat ettiğimiz öznellikleri ve gerçekleştirdiğimiz eylemleri anlayabileceğimiz ve dolayısıyla onlar hakkında daha iyi eğitim alabileceğimiz felsefi araçlardır.⁷³ Eğitim ortamlarında önemli görülen bu felsefi araçlar sayesinde gençler sorgulama, eleştirel olma, farkındalık geliştirme, değerleri bilme özgün üretimler yapma gibi bilişsel becerileri elde edecektir.

Stiegler dijital öğrenme ortamlarının 'deformasyona' katkıda bulunduğunu iddia eder. Stiegler, eğer kullanıcılar ve bu durumda eğitimciler dijital üretim araçlarını farklı şekilde ele geçirirlerse (bireyleşmeyi doğuracak şekilde) dijital teknolojilerin başka bir kullanımının mümkün olduğunu da ifade eder.⁷⁴ O sürekli insan ve teknolojinin ortak oluşumunu, teknolojik olarak aracılık eden öğrenme açısından tanımlamaktadır. Aslında Stiegler bu süreci 'epifilogenez' (gelişmeye yol açan değişim) olarak adlandırır ve ataların hafızasının kaybolmadığını, bunun yerine dışsallaştırıldığını ve gelecek nesillere aktarılmasına izin veren teknolojilerde muhafaza edildiğini vurgular.⁷⁵ Bu bakımdan insanlık tarihi, zamanı oluşturan bilgiyi belirli şekillerde saklayan teknolojiler aracılığıyla gelişmektedir. Epifilogenez, bir nevi öğrenme ortamıdır, öğrenmedir, bellek oluşturabilme yetisidir. Belki de eğitimde teknolojik araç gereçlere yer açmamız için tekrar düzenleme yapmamızı sağlayacak yer bu şekilde ortaya çıkacaktır.

⁶⁹ Stiegler, *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*, 23.

⁷⁰ Stiegler, *Nanjing Lectures (2016-201)*, 200-201.

⁷¹ Letiche, Lightfoot ve Lilley, "Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?," 244.

⁷² Emile Bojesen, "Inventing the educational subject in the 'Information Age'," *Studies in Philosophy and Education* 35.3, (2016): 269.

⁷³ Bojesen, "Inventing the educational subject in the 'Information Age'," 270.

⁷⁴ Lindberg, "Politics of digital learning—Thinking education with Bernard Stiegler," 388.

⁷⁵ Stiegler, *Technics and Time 1: The fault of Epimetheus. Vol. 1*, 142.

Stiegler okulun, teknolojinin iyileştirici potansiyelinden tam olarak yararlanan ve onun zehirli etkilerini kısıtlayan bir ‘bakım sistemi’ olarak yeniden icat edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır.⁷⁶ Eğitimin kendisi, ‘yaşam boyunca’ yeni pratik ve toplumsal değer için bir üretim alanına giriş noktası haline gelmelidir.⁷⁷ Teknolojinin gelişimi dolayısıyla ortaya çıkan her türlü alt üst oluş eğitim ile tekrar düzene konulabilir.

Okul eğitimi ve ebeveynlik, bakım ve özdeşleşme sistemleri olma kapasitelerinden yoksunken, çocuklar da kendilerini ve geleceklerini dönüştürmeyi arzulama potansiyelinden yoksundur.⁷⁸ Bu nedenle Stiegler okulun, teknolojinin iyileştirici potansiyelinden tam olarak yararlanan ve onun zehirli etkilerini kısıtlayan bir bakım sistemi olarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunur.

Eğitim kurumları, karşılaştıkları zorluklarla ilgili genç kuşakların sorumluluğunu almalıdır. Endişelenmemiz için nedenimiz var. Eğitimde bizim ve çocuklarımız için temel olan şey, her yeni nesilde, önceki nesillerin öğrendiği her şeyin mümkün olduğu kadar yeni nesil tarafından benimsenmesi gerekir ve bu da ancak ‘beyni’ ‘öğrenme’ dediğimiz sürece dahil ederek, onu hazırlamaları koşuluyla mümkündür.⁷⁹ Stiegler felsefesinde eğitim ortamı ve okul bir tür *pharmakon* görevi görmelidir. Teknolojinin bilişsel anlamda proleterleştirdiği, bireyi zehirleyen teknolojik araçları bir ilaç gibi ele almayı ve yaşantısına yansıtmayı öğretmelidir. Burada ise öğretmen bir nevi *pharmakolog* görevini de üstlenmelidir. Bu durum ise yeni bir eğitim ortamı yaratmak için tamamen otomatikleştirilmiş eğitim süreci içinde *pharmakon* mantığının tersine çevrilmesini gerektirir.

Yarının okulu, kitlesel olarak otomatikleştirilmiş bir üretim sistemi tarafından önceden tanımlanmış bir göreve uyum sağlayabilen iyi çalışanlar, işçiler yetiştirmek yerine, eleştirmenler yetiştirmelidir: ekonomiyi daha iyi, daha ekonomik bir şekilde üretmeye teşvik etmek için onu eleştirebilen işçiler yetiştirmelidir.⁸⁰ Okullar, bilgili ve eğitilmiş (eleştiren) üreticileri yetiştirmeyi öğrenmelidir; bu üreticiler, proletaryalaşmaya bağlı endüstriyel modelleri dönüştürerek, entropiye karşı kolektif olarak nasıl mücadele edeceklerini bilmelidirler.⁸¹ Bu bağlamda okullar, eğitim bireye ve topluma hem dijitali bilinçli bir biçimde kullanma hem de ontolojik varoluş niteliklerine sahip çıkma yolunda bir bilinç kazandırmalıdır.

Yaşama dair deneyimi önceleyen bir eğitim sistemi bir ben ve biz inşa etmelidir. Sistemik eğitim, tanımı gereği hem politik bir disiplin hem de rasyonel bilginin bilimsel oluşumunun ve içselleştirilmesinin yeridir.⁸² Dijitalleşen dünyada önceki dönemlerden daha fazla okula ihtiyacımız olacaktır, çünkü yaşama becerilerinin birçoğu hala okullarda öğretilecek ve bireyin dikkati ve kişiliği teknolojiyi bir ilaç olarak kullanmayı amaç edinmiş eğitim ortamlarında şekillendirilecektir. Çocuk belki bir el becerisi kazanmak için dikkati tekrar kazanması gerektiğini, bir matematik problemini çözebilme ve bir metni ayrıntılı anlayabilmek için dikkati nasıl derinleştireceğini yalnızca okul ortamında öğrenecektir. Bu bağlamda Stiegler için hem bilişsel proleterleşmenin önüne geçebilmesi hem de dikkatin tekrar farklı yaşam becerileri elde etmede kazanımı (bir metnin üzerinde uzun uzun düşünmek, matematik problemi çözmek, bir resim hayal etmek ve onu tuale aktarmak, boyamak, ağaç dikmek ve onun gelişimini takip etmek, örgü örmek, dikiş dikmek vb.) için iyi planlanmış, demokratik okul ortamının çocuklar için önemi üzerinde durmaktadır.

⁷⁶ Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 34.

⁷⁷ Stiegler, *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*, 148.

⁷⁸ Anna Kouppanou, “Bernard Stiegler’s Philosophy of Technology: Invention, decision, and education in times of digitization,” *Educational Philosophy and Theory* 47.10, (2015): 1120.

⁷⁹ Stiegler, *The Neganthropocene*, 90.

⁸⁰ Bernard Stiegler, Malgorzata Grygielewicz ve Nathalie Périn, “The school of tomorrow,” *Journal of the CIPH* 97.1, (2020): 131-132.

⁸¹ Stiegler, Grygielewicz ve Périn, “The school of tomorrow,” 131-132.

⁸² Stiegler, *Taking Care of Youth and the Generations*, 65.

Sonuç

Son yıllarda teknolojinin insan bilinci üzerindeki etkileri ele alınmaya değer haldedir. İnsanlığın bilinç durumu özellikle dijital teknolojiyle sorunlu hale gelmekte, yeni nesillerde dikkat problemi kendini göstermektedir. Bu problem ise bilincin gelişimini sağlayacak olan eğitim ortamlarında daha çok göze çarpmakta ve bu durumda eğitimin bilgi aktarma yerine dikkat kapasitesinin korunması ve üretilmesi olarak tekrar düşünülmesi gerekmektedir. Stiegler için insan teknik bir varlıktır, ancak hafızasını dışsal araçlara aktardıkça içsel yetilerini kaybetme ve proleterleşme (bilgisizleşme) durumuyla karşı karşıyadır. Stiegler teknolojiyi hayatımız için bir pharmakon olarak görür ve teknoloji hem zehir hem de ilaçtır. Eğitim bu zehri ilaca dönüştürmek için elimizdeki en önemli güçtür. Modern dünya teknolojik araç gereçlerle dikkatimizi dağıtmakta ve bilinci bulanıklaştırmaktadır. Modern dünyanın bu düzensizliğine (entropi) karşı eğitim düzenleyici ve inşa edici (negentropi) güç olabilir.

Stiegler, teknolojiyi tamamen reddetmez; aksine, ‘teknoloji olmadan insanın varlığı eksiktir’. Stiegler için teknoloji insan evriminin ve gelişiminin önemli bir parçasıdır. Sorun teknolojinin kendisi değil, onun sadece kâr odaklı ve dikkati sömüren bir şekilde tasarlanmış olması ve genç nesilleri köleleştirmesidir. Ancak okulun görevi teknolojiyi yasaklamak da olamaz. Bu yüzden eğitimi ve okulu dikkatin yeniden kazanımı ve kuşaklar arası yaşam becerisi aktarımı için önemli görür. Ona göre eğitimin amacı sadece kapitale işgücü yetiştirmek değil eleştirel olabilen, bilinç düzeyi yüksek ve özgürleşmenin farkında olan, yaşam becerileri edinmiş bireyler yetiştirmek de olmalıdır. Eğitim, dijital entropiyi negentropiye dönüştürme sanatıdır. Bu bağlamda eğitim, öğrenciyi algoritmik bir tüketici olmaktan çıkarıp, negentropik bir üretici haline getirme sürecidir. Bir bakıma teknoloji bilginin yayılması ve yeni düşünce biçimlerinin gelişimi için birer imkân olabilir. Ona göre okulun farmakolojik bir yönü vardır. Okul teknolojinin zehirli etkilerine karşı panzehir olarak ele alınmalıdır. Okul, öğretmen dijital araç ile öğrenci arasına girerek öğrencinin dijitalle kurduğu bağı daha bilinçli hale getirmesi için çabalamalıdır. Bunun yanında derin dikkati kurmak için de uğraşmalıdır. Okul dijitalin mantığını ve algoritmasını öğretmek teknolojinin öğrenciyi yönetmesine izin vermemelidir. Öğretmen ise farmakolog olarak bilinçli, teknolojik farkındalığa sahip olmalı ve bu vizyon ile sınıfa girmelidir. O, özgürleşme öncüsü olmalıdır. Bu bağlamda okul ve öğretmen öğrencinin teknolojiyle olan ilişkisini eleştirel bir şekilde kurmasına vesile olmalıdır.

Kaynakça

- Berkmen, Boğaç. "(Neg) Antroposen ve Yaşamın Noetik Vastı: Bernard Stiegler'in Antroposen Eleştirisi," *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi* 3.3, (2022): 409-426.
- Bradley, Joff PN ve David Kennedy. "Stiegler as philosopher of education," *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020a): 332-336.
- Bradley, Joff PN ve David Kennedy. "On the Organology of Utopia: Stiegler's Contribution to the Philosophy of Education," *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020b): 420-432. DOI: 10.1080/00131857.2019.1594779
- Bradley, Joff PN. "Experiments in Negentropic Knowledge: Bernard Stiegler and the philosophy of education II," *Educational Philosophy and Theory* 54.5, (2022): 459-464.
- Bojesen, Emile. "Inventing the Educational Subject in the 'Information Age'," *Studies in Philosophy and Education* 35.3, (2016): 267-278.
- Fitzpatrick, Noel. "Questions Concerning Attention and Stiegler's therapeutics," *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020): 348-360. DOI:10.1080/00131857.2019.1625330
- Keij, Daan. "Immature Adults and Playing Children: On Bernard Stiegler's critique of infantilization," *Studies in Philosophy and Education* 40.1, (2021): 67-80.
- Knox, Jeremy. "Posthumanism and the MOOC: Opening the Subject of Digital Education," *Studies in Philosophy and Education* 35.3, (2016): 305-320.
- Kouppanou, Anna. "Bernard Stiegler's Philosophy of Technology: Invention, decision, and education in times of digitization," *Educational Philosophy and Theory* 47.10, (2015): 1110-1123.
- Irwin, Ruth. "Heidegger and Stiegler on Failure and Technology," *Educational Philosophy & Theory* 52.4, (2020).
- Lechte, John. "Technics, Time and Stiegler's 'Orthographic Moment'," *Parallax* 13.4, (2007): 64-77.
- Letiche, Hugo, Geoff Lightfoot ve Simon Lilley. "Bernard Stiegler and the Necessity of Education is the Hammer Broken and So What?," *Educational Philosophy and Theory* 55.2, (2023): 245-257.
- Lewin, David. "The Pharmakon of Educational Technology: The Disruptive Power of Attention in Education," *Studies in Philosophy and Education* 35.3, (2016): 251-265.
- Lindberg, Susanna. "Politics of Digital Learning—Thinking Education with Bernard Stiegler," *Educational Philosophy and Theory* 52.4, (2020): 384-396. DOI:10.1080/00131857.2019.1586531
- Heidegger, Martin. *Tekniğe Yönelik Soru*. Çeviren: Doğan Özlem, İstanbul: Afa Yayınları, 1997.
- Mui, Constance L. ve Julien S. Murphy. "The University of the Future: Stiegler After Derrida" in *Bernard Stiegler and the Philosophy of Education*, 132-142. Londra: Routledge, 2021.
- Nietzsche, Richard ve Christina Gowlett. "Bernard Stiegler: Technics and Educational Leadership as a Form of Psycho-Power" in *Social, Critical and Political Theories for Educational Leadership*, Editörler: Scott Eacott ve Richard Nietzsche, 85-109. (Singapore: Springer Singapore, 2019).
- Roberts, Ben. "Cinema as Mnemotechnics: Bernard Stiegler and the "Industrialization of Memory"," *Angelaki: Journal of Theoretical Humanities* 11.1, (2006): 55-63.
- Smeyers, Paul. "Philosophy and Education: A Certain Kind of Wisdom" in *International Handbook of Philosophy of Education*, Vol. 2. Editör: Paul Smeyers, 1-17. Dordrecht: Springer International Publishing., 2018.
- Stiegler, Bernard. *Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus*. Vol. 1. Çevirenler: Richard Beardsworth ve George Collins, Stanford, CA: Stanford University Press, 1998.
- Stiegler, Bernard. "Our Ailing Educational Institutions," Çeviren: Stefan Herbrechter, *Culture Machine* 5. (2008). Erişim 02 Nisan 2024. <https://culturemachine.net/the-e-issue/our-ailing-educational-institutions/>

- Stiegler, Bernard. *Technics and Time, 2: Disorientation*. Vol. 2. Çeviren: Stephen Barker, Stanford, CA: Stanford University Press, 2009.
- Stiegler, Bernard. *Taking Care of Youth and the Generations*. Çeviren: Stephen Barker, Stanford, CA: Stanford University Press, 2010.
- Stiegler, Bernard. "Relational Ecology and the Digital Pharmakon," *Culture machine* 13, (2012): 1-19.
- Stiegler, Bernard. *What Makes Life Worth Living: On Pharmacology*. Çeviren: Daniel Ross, Cambridge: Polity Press, 2013.
- Stiegler, Bernard. *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the Twenty-First Century*. Çeviren: Daniel Ross, Cambridge: Polity Press, 2015.
- Stiegler, Bernard. *Automatic Society, Volume 1: The Future of Work*. Çeviren: Daniel Ross, Cambridge: Polity Press, 2016.
- Stiegler, Bernard. "Artificial Stupidity and Artificial Intelligence in the Anthropocene," (23 November 2018, Institute of Ereignis, Shanghai) Çeviren: Daniel Ross, (2018a), Erişim 26 Ekim 2025. <https://www.academia.edu/37849763/>
- Stiegler, Bernard. *The Neganthropocene*. Çeviren: Daniel Ross, London: Open Humanities Press, 2018b.
- Stiegler, Bernard. "The age of Disruption: Technology and Madness in Computational Capitalism." Çeviren: Daniel Ross, Cambridge: Polity Press, 2019.
- Stiegler, Bernard. *Nanjing Lectures (2016-2019)*. Çeviren: Daniel Ross, London: Open Humanities Press, 2020.
- Stiegler, Bernard, Malgorzata Grygielewicz ve Nathalie Périn. "The school of tomorrow," *Journal of the CIPH* 97.1, (2020): 119-135.
- Şan, Emre. "Bernard Stiegler'in Teknoloji Felsefesi Problemleri: Algoritmik Yönetimsellik ve Bilişsel Proleterleşme," *ViraVerita E-Dergi* 15, (2022): 105-135.
- Weaver, John A. "Bernard Stiegler Philosopher of Algorithms and Data Science in the Anthropocene: A Time to Care and Dream," *Journal of the American Association for the Advancement of Curriculum Studies (JAAACS)* 16.1, (2024): 129-142.
- Wu, Amiao. "Digitalized Grammatization and Critical Thinking: Synthesizing Chinese Chan Pedagogy and Bernard Stiegler's Negentropic Knowledge," *Humanities and Social Sciences Communications* 10.1, (2023): 1-7.